

Makale Künyesi (Araştırma): Denduş, M. ve Demirci, M. (2024). Ömer Sıdkı'nın mükemmel kavâid-i lisân-ı Osmânî adlı dil bilgisi kitabı hakkında bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 249-271.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1423243>

ÖMER SIDKI'NIN MÜKEMMEL KAVÂİD-İ LİSÂN-I OSMÂNÎ ADLI DİL BİLGİSİ KİTABI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME¹

Merve DENDUŞ²
Metin DEMİRCİ³

ÖZET

Mülazım-ı evvel Ömer Sıdkı'nın *Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî* adlı eseri, 1315/1896 yılında Mekteb-i Rüşdiyye-i Bahriye'de öğrencilere eğitim amaçlı okutulması için yazılmıştır. 150 sayfa olarak basılmış olan birinci kitabın içeriği geniştir. Kitapta Osmanlı lisanının sarfına yani dil bilgisine dair konular oldukça detaylı ve bir o kadar da sade bir üslupla anlatılmıştır. Yazarın bu eseri yazmasındaki amacı Türk dil bilgisini detaylı olarak askerî okullarda okuyan öğrencilere öğretmektir. Bu çalışmayla, eserin Türk dilinin tarihi gelişimi içindeki yeri tespit edilecek, dil öğretimi inceleme sahası için de önemli bir kaynak eser tanıtılmış olacaktır. Bu çalışmada önce Ömer Sıdkı hakkında bulunabildiği kadar bilgi verilmiş daha sonra yazarın diğer eserleri tanıtılmıştır. Hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamayan yazarın incelenen bu eserinden başka iki eserinin olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî: Nahiv 2. Kitap* diğeri ise *Mükemmel Osmânî Lisânı* adlı eserleridir. Ardından Ömer Sıdkı'nın *Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî* adlı eseri içerik ve işleniş yönünden ele alınmıştır. Askerî rüştiyelerde okutulmak üzere yazılan eserin otuz bir dersten oluştuğu görülmektedir. Çalışmada her bir bölümde hangi konunun ele alındığı, nasıl tanımlandığı ve nasıl bir sınıflandırma yapıldığı gösterilmiştir aynı zamanda döneminde yazılan diğer dil bilgisi kitapları, yazarları ve yaklaşımlarıyla ilgili yer yer karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmada zaman zaman Ömer Sıdkı'nın dil bilgisi öğretimi ile ilgili yaklaşımlarının verilmesinin yanı sıra hangi konuları değinmediği de ortaya konmuştur. Eserde yazarın önce konuyu tanımladığı sonra sınıflandırdığı ve örnekler verdiği tespit edilmiştir. Her bir dersin sonunda ilgili bölümle ilgili sualler oluşturduğu belirlenmiştir. Ömer Sıdkı'nın eserin

¹ Bu makale, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Merve DENDUŞ tarafından Dr. Öğr. Üyesi Metin DEMİRCİ danışmanlığında tamamlanan *Ömer Sıdkı'nın Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî Adlı Dil Bilgisi Kitabı (Metin-İnceleme-Dizin-Sözlük)* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Marwadandosh@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-2871-8574>

³ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Doç. Dr. mdemirci@ksu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3605-9894>

sonunda tahlil-i ibare adı altında örnek çözümlemelere yer verdiği görülmektedir. Ömer Sıdkı, *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî* adlı eserinde bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa, kolaydan zora, parçadan bütüne doğru bir yaklaşımla dil bilgisi konularını vermeye çalışmıştır. Eserde kullanılan terim ve sınıflandırmalarının daha önce ve döneminde yazılan dil bilgisi kitaplarıyla uygunluk gösterdiği ancak zaman zaman yazarın farklı terimler de kullandığı belirtilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında bütün bu çıkarımlar maddeler halinde verilerek genel bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî, Ömer Sıdkı, Türkçe dil bilgisi, askerî rüştiyeler, gramer terimleri.

GİRİŞ

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasıyla, İslam dünyasının hâkimiyeti Türklerin ellerine geçmiş ve Türkçe bütün İslam âleminde önem kazanmaya başlamıştır. Bunu *Divanü Lügâti't -Türk* gibi eserler açıkça göstermektedir. Kaşgarlı Mahmut'un Türkçenin önemi ve Türkçe öğrenmenin lüzumu hakkındaki açıklamaları, hatta bu hususta birtakım hadisler uydurulması ile bu siyasi hâkimiyeti göstermektedir (Toparlı, Çögenli ve Yanık, 1999, s. V). *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün 18. sayfasında geçen, Kaşgarlı Mahmut'un XI. yüzyıl Türkçesinin grameri üzerine yazdığı ya da yazmayı tasarladığı *Kitab-ı Cevahirü'n-Nahv fi'l-Lügati't-Türk (Türk Lehçelerinde Gramer Mücevherleri Kitabı)* (URL 1) adlı eseri kayıptır ve Türk dilinin ilk grameri olarak bilinmektedir.

Daha sonraki dönemlerde birtakım gramer-sözlük karışımı eserler yazılmıştır. Özellikle Memlük-Kıpçak sahasında yayımlanan sözlük, gramer ve sözlük gramer karışımı eserler önemlidir (Demirci, 2017, s. 4).

Bu sahada yazılmış sözlük ve gramerler şunlardır: "*Codex Cumanicus, Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, Bülgatü'l-Müştak fi'l-Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak, El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Eddürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*" (Ercilasun, 2004, s. 386-394).

Karahan, *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk, El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* gibi sözlük-gramerlerin yazıldığına, Batı Türkçesinin ilk gramerinin ise Bergamalı Kadri tarafından 1530'da yazılan *Müeyssiretü'l-Ulûm* olduğuna değinmektedir (Karahan, 2011, s. 92) Bugün elimizde bulunan en eski Türkçe grameri, Bergamalı Kadri'nin 1530 yılında kaleme aldığı *Müeyssiretü'l-Ulûm* adlı eseridir. Eser Karabacak (2002) tarafından Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Fakat bu eserin yazılmasından yıllar geçtikten sonra, 19. yüzyılda Kütahyalı Abdurrahmân Fevzî Efendi'nin *Mikyâsü'l Lisân Kıstâsü'l Beyân* adlı esere kadar kayda değer ve elde bulunan bir başka eser yoktur. *Kavâ'id-i Osmâniye*'den önce yazılmaya başlanan, fakat tamamlanma ve basılma evreleri *Kavâ'id-i Osmâniye*'den daha sonra olan *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân* adlı eser, Tanzimat döneminde yazılmış bir gramer kitabıdır (Elhabib Abdalla, 2016, s. 6)

Zamanla Türk dilinin gelişimiyle, İmparatorluğun başkenti İstanbul'da da Türk dili ile ilgili çalışmalar gündeme gelmiş ve Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerle gramer çalışmaları

farklı bir boyut kazanmıştır. Dil, yeni düşüncelerin halka aktarılmasında aracı olmuş ve önem kazanarak gazete dili, tiyatro dili, öğretim dili gibi yeni kavramlar konuşulmaya başlanmıştır. 1851 yılında Ahmet Cevdet Paşa ve Mehmet Fuat Paşa, Batıdaki örneklerden faydalanarak *Medhal-i Kavâid* ile *Kavâid-i Osmânîyye* (1865) adlı eserleri kaleme almışlardır. Daha sonra Abdullah Ramiz Paşa'nın *Emsile-i Türkiyye* (1866), Ali Nazîma'nın *Lisân-ı Osmânî'si* (1884) gibi bu alanda birçok yayın yapılmıştır. Bu dönemde yazılan gramerlere *Kavâid-i Osmânîyye* adeta kılavuzluk etmiştir (Toparlı ve İlgin, 2006, s. VII).

Osmanlı'da on dokuzuncu asrın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın başında birçok dil bilgisi kitabı yayımlanmıştır. Bunlardan ilki Ahmet Cevdet Efendi'nin Keçecizâde Mehmet Fu'âd Efendi ile birlikte hazırladıkları ve sonradan Almancaya, Josip Dragomanoviç tarafından Hırvatçaya da çevrilen *Kavâ'id-i Osmânîyye* (1851)'dir. Bu eserden faydalanarak Bulgar Türkolog J. Guruev, *Osmanska Gramatika'yı* (1864) yazmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Medhal-i Kavâ'id* (1851), *Kavâ'id-i Türkiyye*; Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân* (1847, basımı 1881), Abdullah Râmiz Paşa'nın *Lisân-ı Osmânî'nin Kavâ'idini Hâvi Emsile-i Türkî* (1866), Süleyman Hüsnü Paşa'nın *İlm-i Sarf-ı Türkî* (1875), Ali Nazîma'nın *Lisân-ı Osmânî* (1884), Selim Sâbit'in *Nahv-ı Osmânî* (1881), Mihri'nin (Mihran Apikyân Efendi) *Mutavvel Sarf-ı Osmânî* (1888), Ahmet Râsim'in *Amelî ve Nazarî Ta'lîm-i Lisân-ı Osmânî* (1890), Şemseddin Sâmî'nin *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî* (1892), Ömer Sıdkı'nın *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî* (1894), Manastırlı Mehmet Rıfat Efendi'nin *Hâce-i Lisân-ı Osmânî* (1895), idadi mektepleri öğrencileri için hazırlanan *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî* (1889) (Karahan, 2011, s. 92, Karahan, Gürsoy, 2004, s. XIII), Ahmet Cevdet Paşa'nın 1885'te *Kavâ'id-i Osmânîyye'nin* eksiklerini tamamlayarak yayımladığı *Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmânîyye*, Halid Ziyâ'nın *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî* (1885), Şeyh Ali Vasfî'nin *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî* (1900), Hacı Mehmet Zihni'nin *Kavâ'id-i Türkiyye*, Necîb Asım'ın *Osmânî Sarfı* (1894), Mehmet İhsân'ın *Hülâsa-i Lisân-ı Türkî* (1902), Fazlullah Hân'ın *Lügat-ı Türkî* (1852), Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmânîyye* (1880), Selim Sâbit'in *Sarf-ı Osmânî* (1881), B. Zeki'nin *İlâveli Sarf-ı Osmânî* (1893-1894?), Ferâ'izcizâde Mehmed Şâkir Efendi'nin *Perseng-i Sarf-ı Lisân-ı Âdemî ve Şükûfenisâr - Zebân-ı Umûmî ve Osmânî* (1894), Yanyalı Ali Rıza Efendi'nin *Okuma-Yazma Bitiği* yazılışı (1898), Sâlih İhsân'ın *Osmânî Lisânı* (1906-1907), Hüseyin Câhid Yalçın'ın *Türkçe Sarf ve Nahiv* (1908) (Özçam, 1997, s. 6-8), Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavâ'id-i Osmânîyye'nin* özeti olarak hazırlanan ortaokul ders kitabı olan *Kavâ'id-i Türkiyye'si* (1299), Mehmet Sâdık'ın aynı dönemde yazılan gramer özelliklerinin yanında Doğu Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak yazılan *Üss-i Lisân-ı Türkî* (1897), Fazlı Necîb'in *Nev-Usûl Sarf-ı Osmânî* (İstanbul 1304), Manastırlı Rıfat'ın *Külliyât-ı Kavâid-i Osmaniye* (İstanbul, 1303), Râşid'in *Külliyât-ı Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânîye* (İstanbul, 1317) adlı eserleri bu dönemde yazılan gramer kitaplarından (Demirci, 2017, s. 9-10)

İbrahim Halil Usta bu tür eserlere verilen çeşitli adlardan bahsetmiştir. Bu eserlerden dilin yapı bilgisini esas alanlar "sarf"; kelime grupları ve cümle bilgisini esas alanlar ise "nahiv" terimleridir. Eğitim ve öğretim amacını taşıyan gramer kitapları içinse genellikle "kavâid" terimi kullanılmıştır. Kavâid kitaplarını, diğer gramer kitaplarından ayıran

özelliği, Türkçenin kurallarını vermesi ve Türk gramer tarihi içindeki ses ve yapı bilgisi konularını daha fazla içermesidir (Usta, 1993, s. 283-284).

Bu makale, askerî okullar için hazırlanmış dil bilgisi kitaplarından *Mükemmel-i Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî* adlı eser incelenip değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Mükemmel Kavâ'id-i Lisani Osmânî adlı eser, Ömer Sıdkı tarafından Türkçe dil bilgisi kurallarını ve terimlerini öğrencilere öğretmek amacıyla yazılmıştır. Meşrutiyet sonrası yazılan eserlerdendir. Kendisi de mülazım-ı evvel ve muallim olan Ömer Sıdkı, bu eserinin Mekteb-i Rüştîye'de okutulmasını tavsiye etmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde bu eserin 1800'lü yılların sonu ve 1900'lerin başında askerî okullarda dil bilgisi öğretimine öncülük ettiği görülmektedir.

Çalışmada yaklaşık yüz yıl öncesi “fil”, “filimsi”, “edat”, “zamir”, “isim”, “tamlamalar” vs. gibi konuların günümüzle karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca üslup ve içerik açısından da günümüz dil bilgisi öğretimiyle kıyaslama yapılmıştır. Eserde öncelikle yazarın dil ve edebiyat görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Eser, sarf kelimesinin anlamının açıklanmasıyla başlamaktadır. 31 dersten oluşan eserin hemen hemen her bölümünde örnekler başvurulmuştur. Eserin en hacimli bölümü “fi’l” bölümüdür denilebilir. “Fi’iller” ayrı ayrı ve ayrıntılı çekimleriyle birlikte verilmiştir. Eserin son bölümünde edatlar, “zamâniyye”, “hâliyye”, “mekâniyye” ve “nidâ” olmak üzere 4 kısım altında incelenmiştir. Ayrıca eserin son bölümünde “Tahlîl-i İbâret” kısmı yer almaktadır. Bu bölüm, kitabın bütünüyle ilgili olarak konuların daha iyi kavranması amacıyla, ibarelerin tahlilini içermektedir.

Mekâtib-i Rüştîye-i Askeriyye öğrencileri için hazırlanan bu eserde, dönemin diğer dil bilgisi kitaplarına göre daha sade bir dil kullanıldığı ve dil bilgisi konularının oldukça detaylı bir şekilde anlatıldığı görülmektedir.

Aşağıda eser tanıtılmış, ele alınan konulara, yazarın hayatı ve eserlerine yer verilmiştir.

1. ÖMER SIDKI

1.1. Hayatı

Millî Kütüphane kataloğunda eserin yazarı Ömer Sıdkı'nın hayatı ile ilgili tarama yapılmış ve maalesef herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Mekteb-i Rüştîyye-i Bahriye'de mülazım-ı evvel ve öğretmen olduğu, eserin düzgün ve ayrıntılı bir şekilde yazıldığı, diğer dil bilgisi kitaplarındaki eksiklikleri telafi etme amacıyla yazıldığı ve bu kitabın bir mükemmeliyete ulaşması umuduyla kaleme alındığı eserin baş tarafında kayıtlıdır.

1.2. Eserleri

1.2.1. *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî*: Nahiv 2. kitap (79 s.) Osmanlıca-Gramer, Asır Matbaası, İstanbul, 1316.

Ömer Sıdkı'nın kaleme aldığı *Mükemmel-i Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî*: Nahiv 2. Kitap adlı eseri üzerine henüz bir çalışma hazırlanmadığı görülmektedir. Eserin kapağında Askerî Rüştîye-i Bahriye mektepleri için hazırlandığı yazmaktadır ve Kasbar matbaası,

Babialı Caddesinde 25 numaralı matbaada basıldığı belirtilmiştir. Ömer Sıdkı'nın yazdığı bu kitap İstanbul'da 1316'de 78 sayfa olarak hazırlanmıştır. Maarif Nezaret-i Celilesi'nin ruhsatlarıyla basıldığı ifade edilmiştir. Eser, giriş sayılacak bir bölümle başlamamıştır. Eserin içinde esmâ-i Arabiyye, tesniye ve cem-i Arabî, cem-i mükesser, ef'âl-i Arabiyye, fûru'-i ef'âl-i Arabiyye, kinâyet-i Arabiyye, esmâ-i Farsayye, ef'âl-i Fârisiyye ve müştakkatı; cümle, kelâm, terkîb-i izâfî, izâfet-i Fârisiyye ve Arabiyye, ma'na-i izâfetin envâ'ı, terkîb-i vasfî, mutabakât, mutabakâttan mâbade, elfâz-i vasfiyye, vasfî-i terkîbî, cümle-i tâmme, mefâ'il, ef'âl; masdar, ef'âl-i sıla, ef'âl-i rabtiyye, ef'âl-i fer'iyye; mübtedâ, haber ve bir cümle-i fâmmenin tanzîmi; revâbit-i kelâm, râbita-i temyîziyye, râbita-i şartiyye, rabt edâtı, mürekkep olan rabt edâtı gibi konular bulunmaktadır. Bu konular işlenirken çok sayıda örnekle desteklendiği görülmektedir. Ancak birinci kitap gibi her dersin sonunda sorulara yer verilmemiştir.

1.2.2. *Mükemmel Osmânî Lisânı* (32 s.), Asır Matbaası, İstanbul, 1320.

Yazarın bu eserinin başında de rüşdiye mekteplerinin öğrencilerine yönelik olduğu görülmektedir. Millî Kütüphanenin sayfasında eserin ön kapağının yırtık ve arka kapağının eksik olduğu yazmaktadır. Ayrıca eserin konusunun nahiv olduğu ve 32 sayfadan oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca Asır Matbaasında İstanbul şehrinde 1316 tarihinde basıldığı ifade edilmiştir. Bu eser üzerine de bir çalışma bulunmamıştır.

1.2.3. *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî*, Asır Matbaası, İstanbul, 1315.

2. ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Yazar esere “İfâde-i Maḥşûşa” ile başlar. Bu kısımda Lisân-ı Osmânî ile ilgili görüşlerini sunar. Bu konuda şöyle der: “*Lisân-ı azbul- beyân-i Osmânî esâsen Arabî ve Fârisî gibi ḥâ'iz-i vüs'at ve selâset iki mühim lisân ile Türkceñiñ imtizâc-i bedî'inden ḥuşûle gelmiş bulunduğundan servet ve leḫâfetine ḥadd ü pâyân yokdur*” (s. 2). Burada yazar Lisân-ı Osmânî'nin Arapça ve Farsçanın da karışımından oluşan bir dil olduğunu, bu iki dilden gelen özellikler neticesinde güzelliği bakımından sınırsız bir dil olduğunu belirtmektedir.

Ardından: “*Ma'mâfih akvâm-i Osmâniyyeniñ mevki'i coğrafileri iktizâsınca telaffuz ve tekellümlerindeki fark, uşûl-i tahrîr ve kitâbette daḫi o nisbette bir tebeddüle ḫidmet eylediği ve betahşîş isti'mâl olunan kelimâtüñ ma'ḥaz ve iştikâkı ve şûret-i taşriḫî ekseriyetle kâle alınmayıp bâblarından işitdikleri gibi kullanmağa kesb-i istinâs etmiş olmaları nazârî müḫâlâya alınırca, telaffuz ve imlanıñ ezhân-i umûmiye de ḥuşûle getirdiği igtişâsâtüñ esbâb-i mûcibesinden biri ve belki de birincisi bu maddede olduğu tezâhür eder.*” (s. 2-3) şeklinde Osmanlı kavimleri arasındaki telaffuz farkı konusuna değinir.

Eserin yazıldığı dönemde Lisân-ı Osmânî'nin umûm-ı memalik-i Osmânî'ye yayıldığı ve bu dili öğrenme isteğinin o dönem arttığı: “*Lisân-ı Osmânî umûm-ı memalik-i Osmânîyeye şâyân imtisâl bir kâ'ide-i mergûbe irâe edecek derecede kesb-i nezâket ve şihhat etmiş birveş müstahsen-i câmi' olmağla bunıñ üssü esâs ittiḫâz olunması teslîm-gerde-i âlî nazârândır.*” (s. 3-4) şeklinde belirtilmektedir.

3. KİTABIN YAZILIŞ SEBEBİ

Eserin: “*Mekteb-i Rüşdiyye-i Bahriye’de bir seneden mütecâviz vâki’ olan tedrisât ve bu sâ’îke ile yeñi ve eski ondan ziyâde kavâ'id kitâblarından edilen tetebbu’ât yüzünden tecellî etdi.*” (s. 4) şeklinde detaylı ve düzgün bir şekilde mekteb-i rüşdiyye-i bahriyyede okutulması hedefiyle hazırlandığı belirtilmiştir. Yazar eserini hazırlarken diğer dil bilgisi kitaplarıyla mukayese ettiğini ve eksikliklerini telafi etmeye çalıştığını şöyle belirtmektedir: “*İşbu kitâbta itihâz ettigim uşûl ve kavâ'id şimdiye kadar neşrolunan kavâ'id kitâblarına bazı mertebe muğâyır fakat nefsi’l-emre muvâfık gibi ise de aşhâb-i vukûf ve kavâ'id-i lisân müştâğılları tarafından görülen nakâyışın ihtârını-lisânımız kavâ'idiniñ mutarred ve müstahsen bir şürete ifrâğı tarafdârlığı şıfatıyla- ricâ-yı iltimâs eylerim*” (s. 4).

4. KİTABIN BÖLÜMLERİ VE İÇERİĞİ

Eser, Lisân-ı Osmânî'nin kavâidinin sarf kısmına dair **Birinci Kitap** olarak sunulmuştur. Eser, 31 dersten oluşmaktadır. Ömer Sıdkı birinci dersin başında ilm-i sarfi şu şekilde tanımlamıştır: “*İlm-i sarf: Kelimelerin ahvâl ve iştikâkından bahseder.*” (s. 6).

Birinci derste “Harf” hakkında bilgiler verilmiştir. Türkçe dil bilgisi yanında Arapça dil bilgisine ve Farsçaya da birkaç yer verildiği görülmektedir. Yazar harfi: “*Ağızdan çıkan şadânîñ delâlet etdiği keyfiyettir.*” (s. 6) şeklinde tanımladıktan sonra harflerin Osmanlı lisanında otuz bir harften oluştuğunu, harflerin hurûf-ı muttasıla ve hurûf-ı munfaşıla olarak ikiye ayrıldığını izah etmiştir. Ömer Sıdkı bu iki tür harfi: “*Hurûf-ı Muttasıla: Kendinden soñraki ve evvelki harflere bitişen harflerdir, Hurûf-ı munfaşıla: Kendinden soñra harflere bitişmeyen harflerdir.*” (s. 6) şeklinde tarif ederek “ayın (ع), tı (ط), peltek s (ث), sad (ص), dad (ض), ha (ح), he (خ), zel (ذ)” harflerinin Türkçede olmadığını ve bu harflerin Arapça kelimeler aracılığı ile Türkçeye geçtiğini belirtmiştir. Daha sonra bu harfleri karşılayan seslere yer verilmiştir. Örneğin “te (ت) harfinin sedası tı (ط) harfi gibi” (s. 7). Ayrıca “hafif” telaffuz olunan harfler, “sakil” telaffuz olunan harfler, başka harf yardımıyla bazen “hafif” bazen “sakil” telaffuz olunan harfler gibi konular hakkında bol miktarda örnekler verilmiştir. Bu iki terimin ünlü uyumlarını anlatmakta da kullanıldığı görülmektedir. Harflerin başta, ortada ve sondaki şekillerine ayrıntılı bir şekilde değinilmemiştir. Harfler bölümünde Ömer Sıdkı'nın Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî eserinde kaf harfinin 3 çeşit okunuşundan bahsedilmiştir:

“*Kâf-i Arabî: Arabî kelimelerine mahşûşdur ki Türkce Fârisi kelimelerde dañi bulunur:*

Kemik, kürek, keten lafızlarında olan kâf (ك) 'leriñ şadâsı gibi.

Kâf-i Fârisi: Fârîsî ve Türkî kelimelerde bulunur.

Arabî kelimelerde yokdur: Gelmek, görmek, geniş lafızlarında olan kâf (ك) 'ler gibi

Kâf-i Türkî: Nûn şadâsı veren kâf (ك) 'lerdir ki yalnız Türkçe kelimelerde vardır: oñ, soñ, deñiz, baña, seniñ lafızlarında olan kâf (ك) 'ler gibi” (s. 9).

İkinci derste “Hareke” adı altında harfler konusu üzerine genel bilgiler verilmiştir. Yazar harfleri anlattıktan sonra hareke kısmına geçmiştir. Harekeyi şu şekilde

tanımlamaktadır: “*Hareke harfleri muhtelif şadalarında ve bir şûret-i mahşûşada telaffuz ettiren keyfiyettir.*” (s. 11).

Türkçedeki sekiz sesli harf (a, o, u, ı, e, ö, ü, i) yerine Osmanlı lisanında Arapçada olduğu gibi üç tane hareke bulunduğu “fetha, kesra, zamme” belirtilmiştir. Her biri iki çeşit olup “hafife” ve “sakîle” şeklinde adlandırıldığı ancak zammenin tekrar ikiye ayrılıp “mebsûta” ve “makbûza” şeklinde isimlendirildiği belirtilmiştir. Ayrıca Arapça kelimelere mahsus “tenvin ve med” hareke işaretlerine de örneklerle kısaca yer verilmiştir (s. 12). Ardından bugünkü Türkçemizde önlük-artlık uyumu kuralından bahsedilmiştir.

Üçüncü derste “Lafız, Kelime, İsim” konularına ayrılmıştır. Eserde lafız: “*Ağızdan çıkan ma'nalı söz yâhûd ma'nâsız şadâdan ibâretidir.*” şeklinde tanımlanmıştır. Kelime ise şu şekilde tanımlanır: “*Ma'nâsı olan bir lafızdır: Kitâb, bu, güzel, yazmak, yazdı, yazan lafızları gibi*” (s. 13). Kelimeler; “İsim, zamîr, ism-i işâret, mübhemât, sıfat, masdar, fi'îl, edât” olmak üzere sekize ayrılmıştır. Zamîr, ism-i işâret, mübhemât bunların üçü kinâyât ismi altında ele alınmıştır.

Eserde isim öncelikle iki kısımda değerlendirilmiştir. Birincisi “ism-i müştak”, ikincisi ise “ism-i gayrimüştak”tır. Daha sonra “müştaka ve gayrimüştaka” isimleri “ism-i cins” ve “ism-i has” olarak iki şekilde ele alınır. Bir başka sınıflandırma ise Türkçe bir ismin “müfred” ve “cem” olmasını ifade eder. Bu sınıflandırmaya Arapçada “kemiyyet” denir. Arapçadaki “cem-i sâlim” ve “cem-i mükesser” konuları ve Farsça isimlerin nasıl çoğul yapılabileceği gibi konular üzerine durmamıştır. Ayrıca Arapçadaki ve Farsçadaki “keyfiyyet” isimlerin müzekker ve müennes sınıflandırmasına değinilmemiş ve bu konunun ikinci kitapta görüleceği ifade edilmiştir (s. 15). Ömer Sıdkı: “*Kavâ'id-i Arabiye ve Fârisiye üzere cem'lenen (Arabî ve Fârisî kâ'idisiyle cem ikinci kitâbda görülecektir) Arabî ve Fârisî kelimeler tekrâr (-ler) edâtıyla cemlenmezler, maşârifler, mektebler demek câ'iz degildir.*” diyerek isimlerin çoğul yapıldıktan sonra Türkçe “-ler” ekiyle çoğul yapılamayacağını hatırlatmıştır (s. 15). İsimler konusunda “ism-i tasgîr”, “ism-i mensûp”, “ism-i mekân” konularına değinilmiş ve konu örneklerle izah edilmiştir.

Arapça ve Farsça isimlerdeki tasgîr sîgalarına yer verilmemiştir. “İsm-i mensûp” ile -II ve yâ-yı nisbet edatlarından bahsedilmiştir. “İsm-i mekân” hususunda ismin “-IIk” Türkçe edatıyla, “-zâr”, “-sâr”, “-stân”, “-şân”, “-gede”, “-gâh” gibi Farsça edatlarla yapılabildiğini belirtmiştir. Ancak Arapçanın mekân isimlerinin vezinleri ele alınmamıştır. “İsim” bölümünde ses uyumuyla ilgili bilgiler açıklanmıştır. Örneğin; küçültme eki olan “-cağ”, “-cek”, “-cağız”, “-ceğiz”, ism-i mekân ekleri olan “-lık”, “-lik”. Bu bölümde de ünsüz yumuşaması bakımından değerlendirilmiştir. ق (k) ile biten kelimelere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde bu sesin ğ (ğ)’ye dönüştüğü belirtilmiştir. Buna istisna olarak “tok, ok” gibi kelimelere yer verilmiştir (s. 16).

Konular işlenirken öncelikle o konuya ait tanımlamalar ve kurallardan bahsedilmiştir. Özellikle vurgulanmak istenen bir kural var ise “kâ'ide” başlığı altında ayrıca işlenmiştir, “fâ'ide” başlığı da yararlı diğer bilgileri içermektedir. Dipnotlar da kullanılmaktadır. Aykırı durumlar ise bazen “ihtâr” bazen “tenbîh” ile açıklığa kavuşturulmuştur. Konuların işleniş sırası neredeyse eserin tamamında bu şekildedir. Örneğin:

“İşbu kelimelerin dal (ذ) ile yazılmasında ne kıra'atca ve ne de tahricce bir mahzûr görülemediği gibi mezkûr kelimelerin tı (ط) ile yazılan şadâlarına nisbeten nezâket-i lisân daği muhâfaza edilmiş olur.” (s. 9).

“Kâ'ide: Kelimelerin nihâyetinde sâkin (ق) bulunursa harekeleneceği vakit (ق) gayna tebdil olunur: tok, ok lafızları gibi. Ba'zî müstesnâları vardır.” (s. 16).

“Tenbih: İsimlerin muzâfun ileyh ve muzâf hâlleri nahiv kısmında mufaşşalan görüleceğinden şimdilik kâf veya-i izâfetiniñ tefriğ olunması ve muzâfun ileyh ile muzâfîn bilinmesi lazımdır.” (s. 23)

“(İhtâr1): Mute'addilerin her bir derecesinden teşkil olunan maşâdır-ı mechûlenin envâ'-i maşâdırı taṭbîkî kâ'ide-i ma'lûma üzeredir.” (s. 51)

Her bir konunun sonuna mutlaka “su'âller” (sorular) kısmı da bulunmuştur. Sorular özenle seçilmiş, kişiyi konuyu tekrara sevk etmektedir. Ayrıca bu soru bölümleri her bir konunun içeriklerini gösteren birer özet mahiyetindedir.

Örneğin: “Kelime neye derler? Kelime kaç kısımdır? İsim neye derler? 'Umûmen isimler kaç nev'dir?” (s. 18).

Daha sonra: “Birden doḡuza kadar olan adedlerin isimleri, sayıların esmâ-i aşliyesidir.” Şeklinde “esmâ-i âdât” konusuna değinilmiştir. Bunların tamamına da “ism-i adet” denildiği ifade edilmiştir. Asıl sayı ve kesir sayısından bahsetmiştir (s. 16-17). Ancak sıra ve üleştirme sayı konusunu bu kısımda ele almamıştır. Bunlardan “sıfat” kısmında bahsetmiştir (s. 32-33). Arapçadan Türkçeye geçmiş Osmanlı lisanında kullanılan sayılara yer vermiştir. Örneğin: “sülüs, humus, sūdüs” gibi. Son olarak Farsçadaki dörtte bir demek olan “çeyrek” lafzının Osmanlı lisanında kullanıldığını izah etmiştir (s. 17). “Sülüs, rub, humus” sözleri yanında “üçte bir, dörtte bir, beşte bir” kullanılmasıyla bu terimlerin Türkçeleşmeye başladığının bir göstergesi olduğu belirtilmiştir.

Eserin **dördüncü dersinde “Zamîr”**: “Ma'nâsı isme delâlet eden kelimedir.” şeklinde tarif edilmiştir (s. 18). Zamirler konusu o dönem dil bilgisi kitaplarında zamir kaynaklı ve iyelik kaynaklı zamirler olarak ele alınmıştır fakat Ömer Sıdkı eserinde bunları beraber ele almıştır. Eserde zamirler dört kısma ayrılmıştır: “Zamîr-i şahsî”, “zamîr-i izâfî”, “zamîr-i vassfî” ve “zamîr-i fi'ilî”.

1. Zamîr-i şahsî: “Eşhâşa râci' zamirlerdir: Ben, sen, o ve cem'leri: Biz, siz, onlar”. Çoḡul ifade eden zamirlere saygı göstermek amacıyla tekrar çoḡul eki eklenebileceğini belirtmiştir. Örneğin; sizler bizler (s. 19). Ömer Sıdkı, şahıs zamirlerini “mütekellim”, “muhâtab” ve “gâ'ib” olarak üç başlık altında toplar.

2. Zamîr-i izâfî: “İzâfet ve mâlikiyet beyân eden zamirler olup basit, mürekkep nâmlarıyla iki kısımdır (kitabım, benim kitabım)”. Zamîr-i izâfînin Arapça ve Farsça isimlere de ilave edilebileceği izah edilmiştir; bahçem, vücudum gibi (s. 19-20). İmlada 1. çoḡul kişi ve 2. çoḡul kişi zamîr-i izâfînin (i) yazılmadığına dikkat çekmiştir. Vücudumuz (زمي دوج) ve vücudunuz (زكي دوج) kelimelerinde “zamîr-i izâfî” ilave olunmasının yanlış olduğunu belirtmiştir (s. 21).

“Zamîr-i vasfî” ve “zamîr-i fi'îlî” beşinci derste ele alınmıştır.

3. Zamîr-i vasfî, “Kendisinde vaşîf ma'nâsı bulunan, maqablinde ve maba'dinde olan kelimeleri birleştiren (ki) zamîridir” (s. 22-23). “Hânedeki adam” gibi.

4. Zamîr-i fi'îlî, “Fi'illeriñ bir kısmına mahşûş zamîrlerdir, nihâyetlerine ilâ olunur.” (s. 23).

Beşinci derse “İzâfet, Zamîr-i Vasfî, Zamîr-i Fi'îlî” konusuyla başlanarak: “Bir ismi diğere isme lafzen ve ma'nen rabt etmektedir” şeklinde izâfet tanımlanmıştır (s. 22). Müellif, “izâfet” konusunun, nahiv kısmında ayrıntılı bir şekilde görüleceğini belirtmiştir (s. 22-23). Eserde görüldüğü üzere Arapça ve Farsça zamirlerin Lisân-ı Osmânî'de kullanıp kullanılmadığı üzerine durulmamıştır.

Altıncı derste “İsm-i İşâret” ele alınmıştır. İsm-i işâret: “Ma'nâsıyla muhâtaba bir şeyi gösteren lafızlardır.” denilerek tarif edilmiştir (s. 24). Eserde “ism-i işâretler” altıncı dersin başında: “Bu, şu, o, bura, şura, ora, böyle, şöyle, öyle lafızlarından ibaretdir. (bu, şu, o) ve bunlarıñ cemi'leri zirûhî ve birûhî işâret ederler: bu âdam, şu kitâb gibi.” Şeklinde işâret isimleri açıklanmıştır. “Bura, şura, ora ism-i işâretleri bir mahali işâret eder: Burası oradan güzeldir, buradan şurası on adımdır gibi. Böyle, şöyle, öyle ism-i işâretleri bi-rûh ve bî-rûhuñ medh ve zemini imâ eder: Böyle çalışırsañ birinci olursuñ, şöyle akıllı efendi görmedim, öyle refîk az bulunur gibi. Mezkûr ism-i işâretleriñ bir kısmı karîb bir kısmı vasat diğere kısmı ba'di iş'âr eder ki, âtîde gösterilmiştir” denilerek aşağıdaki örnekler verilmiştir:

karîb (yakın) - bu	bura	böyle
vasat (orta) - şu	şura	şöyle
ba'id (uzak) - o	ora	öyle

“İşte” lafzının en karîb (yakın) iş'âr eden ism-i işâret olduğu belirtilmiştir.

Eserin **yedinci dersinde “Mübhemât”** konusundan bahsedilmiştir. “Ma'nâlarında delâlet-i şariha olmayan lafızlardır.” şeklinde mübhematın tanımı yapılmıştır (s. 27). Lisân-ı Osmânîde mübhem mana veren “Kendi, kim, biri, ne, hangi, kaç, bunca, hayli, epey” lafızlarından bahsedilmiştir. Yazar mübhematın nerede kullanılacaklarını, ne anlamlara geldiklerini belirtmiştir. “Mübhemât ism-i tecrîd (kendi), kelimât-ı istifhamiyye (kim, ne, kaç, hangi vb.), ism-i mevsûl (o, ol, şu, şol) gibi kısımlara ayrılmayıp beraber ele alınmıştır. Farsça ve Arapçadaki mübhematın Osmanlı lisanında bazı istisnalar dışında kullanıp kullanılmadığı üzerine durulmamıştır.

Eserin **sekizinci dersine “Sıfat”**ın tanımı yapılarak başlanmıştır. Eserde sıfat: “Zî-rûh ve bî-rûhuñ iyilik, fenalık, güzellik, çirkinlik ve büyüklük, küçüklük, renk ve daha bunlara mümâsîl hâlini bildiren kelimelerdir: Güzel, kötü, çirkin, yüksek, dar, siyah, beyâz...” (s. 31) denilir şeklinde izah edilmiştir. Sıfatlar, “Sıfat-ı müştağka: Fi'ilden müştağ şıfatlardır: Çalışkan, dargın, şolğun gibi ve “sıfat-ı gayrimüştağka”: Zâten şıfat olan kelimelerdir.” şeklinde ikiye ayrılmıştır (s. 32). Fi'ilden müştağ sıfatların: “teşkilât-ı fer'-i fi'îl bahsinde görülecektir.” şeklinde “fer'-i fi'îl” bahsinde görüleceği söylenmiştir.

Sıfat-ı gayrımüştakka, “semâî” ve “kıyâsî” olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir. Semai sıfatlar: “İşidilmekle bilinen sıfatlardır.” (s. 32) şeklinde kıyasi sıfatlar ise: “şıfat ma'nâsı vermek üzere şıfatlarıñ ve ba'zen isimleriñ edâvât ile terekübünden hâsıl olan şıfatlardır.” şeklinde tanımlanmıştır (s. 32-33). “Sıfat-ı sema'iyye” ikiye ayrılmıştır. Birincisi “sıfat-ı âdiyye” diğeri ise “sıfat-ı adediyye”.

“Sıfat-ı adediyye” de iki alt başlık altında ele alınmıştır: “Âdâd-ı vasfıyye” ve “âdâd-ı tevziyye”. “Sıfat-ı kıyâsiyye” başlığı altında sıfatların “nisbiyye, teşbihıyye, taklîliyye, tafdîliyye, temyîziyye, te'kîdiyye” olduğu belirtilmiştir. Lisân-ı Osmânîde, Farsça ve Arapçadaki “sıfat-ı kıyâsiyye” yapmak için kullanılan bazı eklere de değinilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinden sonra c'li şekillerin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Burada küçültme ekleri konsonant uyumu dışında kalmakta ve yalnız c'li olarak kullanılmıştır. “Sıfat-ı temyîziyye” -cA, -cAlık eki olan da yalnız c'li şekli kullanılmıştır (Ergin, 2013: 165).

“Sıfat-ı kıyâsiyye” bahsinde ise sıfat-ı nisbiyyenin “-II”, “-U”, “-cI” Arabî ve Fârisî kelimelerin nihayetine Fârisî edâtları olan “-men”, “-nak”, “-ban”, “-ver”, “-kin” ekleri ekleyerek yapıldığı bilgisi verilmektedir (s. 34). Eserde Osmanlı lisanında Arapça ism-i mensupların vezinlerinden bahsedilmemiştir. Burada da “sıfat-ı nisbiyye” eki olan -cI yalnız c'li şekilleri ve yalnızca düz vokalli şekilleri kullanıldığı görülmektedir. Arapçada “ism-i tafdîl” vezni olan “ef'âl” den bahsedilmemiştir (s. 34). Farsçadan alınan tafdîl edatlarından yalnızca “-ter” edatı ele alınmıştır. Arapça ve Farsça kelimelere eklenebileceği belirtilmiştir (s. 25).

“Sıfat-ı teşbihıyye” bahsinde -mtrak, -msi, Fârisî ve Arabî kelimelerin nihayetine -veş, -asa lafızlarının ilâvesiyle sıfat-ı teşbihıyye yapıldığına; “sıfat-ı taklîliyye” bahsinde -a, -cak edatlarına; “sıfat-ı tafdîliyye” bahsinde “çok, ziyade, daha, pek, gayet, en” sözcüklerine; Arabî ve Fârisî kelimelere (-ter) edatına; sıfat-ı temyîziyye bahsinde ise “-lık”, “-ca” edatlarına yer verilmiştir (s. 35). “Sıfat-ı te'kîdiyye” bahsinde “p, m, z, s” harfleriyle yapılan pekiştirme sıfatlarına “sapsarı, dopdolu, kaskatı, masmavi” kelimeleri örnek olarak verilmiştir. Günümüz dil bilgisi kurallarıyla kıyaslama yapılırca “r” pekiştirme sesinden bahsedilmemiştir (s. 36). Bundan sonra sıfatların olumsuz şekilleri ele alınmıştır (s. 36-37).

Eserin **dokuzuncu dersinde “Mastar”**dan bahsedilir. Masdar: “Ma'nâsı zât ve zamâna delâlet etmeyip yalñuz bir iş beyân eden kelimelerdir: Okumak, yazmak, bilmek gibi.” (s. 38) şeklinde tarif edilmiştir. Mastarların “müsbet” ve “menfi” şekillerine değinilmiştir (s. 39).

Onuncu derste ise “**Masdarların Enva'i**” başlığıyla mastarların çeşitlerinden bahsedilmiştir. On beşinci derse kadar mastarlar konusu işlenmiştir. Bu bölümde önce mastar tanımlanmış mastarlarla ilgili “**Müte'addî Masdarlar, Meçhûl Masdarlar, Masdar-ı İsmî, Masdar-ı Vasfî, Masdar-ı Müşâreket, Masdar-ı Mürekkep**” gibi başlıklar atılarak konu anlatılmış ve örnekendirilmiştir.

Masdarlar, “basît” veya “mürekkep” olur. Masdar-ı basit: “Bir kelimedden ibâret olan maşdarlar” şeklinde tarif edilmiştir (s. 40). Genel olarak mastarlar, “masdar-ı aslî”, “masdar-ı te'kîdî”, “masdar-ı tahfîfî”, “hâsıl-ı masdar”, “ism-i masdar” olmak üzere beşe ayrılmıştır.

1. Masdar-ı aslî: Önceki derste bahsedildiği belirtilmiştir. “*Bir maşdardan edât-ı maşdar kalkdıktan soñra kalan hey’ete (mâdde-i aşılye) tesmiye olunur ya da (emr-i hâzır denir)*” (s. 39) denilerek tarif edilmiştir.

2. Maşdar-ı te’kîdî: “*Maşâdır-ı aşılyeniñ hafiflerine (-lik) ve sakîllerine (-lık) ilâvesiyle yapılan maşdarlar*” olarak tarif edildikten sonra aşağıdaki örnekler verilmiştir:

(maşdar-ı aslî)	(maşdar-ı te’kîdî)
görmek	görmeklik
görmemek	görmemeklik (s. 41)

Burada -maklık ekiyle yapılan mastarın genişletilmesi açıklanmıştır.

3. Maşdar-ı tahfîfî: “*Maşdar ma’nâsı vermek üzere müsbet ve menfî mâdde-i aşılyelere (-me) ilâve olunarak yapılan maşdarlardır (bilme-bilmeme)*” (s. 41) şeklinde tanımlanmıştır.

4. Hâşıl-ı maşdarla ilgili: “*Maşdar ma’nâsı vermek üzere âhiri sâkin olan mâdde-i aşılyeler (-ş) müteharrik olanlara (-yiş) ilâvesiyle olunur.*” denilerek “bilmiş, bilmemiş” örnekleri verilmiştir (s. 42-43). Bu bölümde ünlü ile biten kelime ile olumsuzluk eki kullanıldığında araya bir /y/ ünsüzünün girmesi örneklerle gösterilmektedir. Örneğin: Okuyuş, okumayışım.

5. İsm-i maşdar: “*Maşdardan müştak bir takım isimlerdir ki, ba’zısında maşdar ma’nâsı bulunur. Ve ba’zıları ise müştakîl isimler.*” olarak tanımlanmış ve ism-i mastarın yapılması için dört kaideden bahsedilmiştir:

1. Mâdde-i asliyelere “-ım” yahut “-c” ilâvesiyle: Alım, kazanc,
2. Mâdde-i asliyelere “-gI, -gU, -kI, -kU” ilâvesiyle: Keski, sorgu, sargı, burgu,
3. Mâdde-i asliyelere “-tI” ilâvesiyle: Akıntı, sıkıntı,
4. Mâdde-i asliyyeye “-k, -k” ilâvesiyle: Dayak, kapak, elek gibi (s. 43-45).

On birinci derste “Müte’addî Masdarlar” ele alınmıştır. Fiil-özne bağlantısı açısından mastarlar “ma’lûm” ve “meçhûl” olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır (s. 46). Masâtır-ı ma’lûma, “*mâdde-i asliyelerden (-l, -n) harf-i zâ’idi bulunmayan masdarlar*” olarak tanımlanmıştır. Masâtır-ı ma’lûma, başlığı altında mastarların fiil-nesne bağlantısı açısından “lâzım” ve “müte’addî” konuları üzerinde durulmuştur (s. 46). Lazım “Öznenen başka herhangi bir şeyde veya şahısta eseri görülmeyen uyumak, gelmek fiil”; müte’addî ise öznenen başka bir şeyde veya bir şahısta eseri görülen fi’il” olarak verilip “kırmak, yazmak, kesmek” gibi örneklerle açıklanmıştır (s. 47).

Masâdır-ı müte’addiyye, “semâî” ve “kıyâsî” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. “Semâî-i müte’addî”: Aslında müte’addî olan masdarlardır, “kıyâsî-i müte’addî” ise aslında lazım olup “-t, -dır, -Ir” eklerinin getirilmesiyle müte’addî yapılan masdarlardır: Oturtmak, gezdirmek, taşımak gibi. “Lâzım masdarları” “müte’addî masdarlar” kılmak üzere kullanılan istisna hâllerin varlığından zikredip bu istisna hâllerin tüm örneklerinden bahsedilmemiştir (s. 48). İç-: içirmek, uç-: uçurmak, em-: emzirmek gibi. Daha sonra

üçüncü dereceli “müte'addi” yapılabileceğinden bahsedilerek (s. 49) aşağıdaki örnek verilmiştir:

	Derece 1	Derece 2	Derece 3
gezmek	gezdirmek	gezdirtmek	gezdirttirmek

Arapçada “lâzım” bir fiili “müte'addî fi'il” hâline getirmek için kullanılan vezinlerden bahsedilmemiştir. Bu vezinler şu şekilde gösterebiliriz:

(لعب) Laibe (لعب) laaba , (علم) alime (علم) allama faala vezninde fiil köküne şedde ziyadesiyle,

(ضحك) Dahaka (اضحك) adhaka afala vezninde fiil köküne hemze ve şedde ziyadesiyle,

(جلس) Calasa (جالس) caalasa faala vezninde fiil köküne elif ziyadesiyle gibi (Maksudoğlu, 1990, s. 46-48).

Eserin **on ikinci dersinde** mastarların ikinci kısmı olan “**Meçhûl Masdarlar**” anlatılmıştır. Masâdir-ı meçhûle: “*Edât-ı maşdardan evvel mâdde-i aşliyyede (-l) yâhûd (-n) zâ'ide bulunan maşdarlardır.*” şeklinde tarif edilmiştir. Konuyla ilgili görülen üçüncü ihtârın gerçekten çok faydalı olduğu görülmüştür.

“(ihtâr 1): Müte'addileriñ her bir derecesinden teşkil olunan maşadır-ı meçhûleniñ envâ'-i maşâdıra ta'tbîki kâ'ide-i ma'lûma üzeredir.

(ihtâr 2): Meçhûl ve mu'tâva'ât edâtları olan “-n,-l” harflerinden evvel lâzım gelen hareke harflerini ekseriyye yazmak icâb eder, yazılan , görülen, yazılıp gibi.

(ihtâr 3): Edât-ı ta'diyye olan “te”niñ harekelenince dale kalb olunması şive-i lisân iktizâsındandır .”(s. 50-51). Burada ettirgen çatıyı karşılayan -t ekinin ünlüyle başlayan bir ek aldığına tonlulaşmasını özellikle belirtmiştir.

Arapçada “meçhûl fi'il” ile karşılaştırmak istersek ise şu şekilde anlatabiliriz:

1. Mâzî sîgasındaki bir ma'lûm fi'ili meçhûl yapmak için, sondan bir önceki harf kesre ile diğer harekeli harfler ise zamme ile harekelenir, son harfe dokunulmaz. Yazıldı (كُتِبَ), yazdı (كتب) gibi.

2. Muzârî' sîgasındaki ma'lûm bir fi'ili, fi'il-i meçhûl yapmak için, ilk harfi zamme ile sondan bir önceki harfi ise fetha ile harekelenir: Yazılır (يُكْتَبُ), yazar (يكتب) (Maksudoğlu, 1990, s. 75).

Ayrıca bu derste “masdar-ı mutâva'ât” sîgası açıklanarak “evinmek, görünmek” gibi örnekler verilmiştir. “Meçhûl” ile “mutâva'ât” sîgalarının birbirinden nasıl ayrılacağına dikkat çekilmiştir. Sıfatlara “-ş” ve “-r” ilâvesiyle mutavaât anlamı verilebileceğini on üçüncü derste “fenalaşmak, iyileşmek, morarmak, kararmak” örnekleriyle izah etmiştir (s. 51-53-54).

On üçüncü derste “Masdar-ı İsmî”, “Masdar-ı Vasfî” ve “Masdar-ı Müşâreket”ten bahsedilmiştir. İsimlere ve sıfatlara -la ilâvesiyle ve “edât-ı masdar”

getirilmesiyle “masdar-ı müte'addî” yapıldığı, isimlerden yapılan “masdar-ı ismî” sıfatlardan yapılan “masdar-ı vasfî” denildiği (s. 53) belirtilmiştir. Masdar-ı müşâreket: “İki veya daha ziyâde kimseler beyninde vuku^e bulan hadası beyân eder.” şeklinde belirtilmiştir. “-ş” eki ilâve edilerek “masdar-ı müşâreket” yapılabileceği belirtilmiştir (s. 54).

Mastarların ikinci kısmı olan “**Masdar-ı Mürekkep**”, eserin **on dördüncü dersinde** anlatılmıştır. Mürekkep mastarlar: “*Diğer bir kelime ile birleşerek yapılan maşdarlar*” şeklinde tanımlanmıştır: (s. 56).

Masdar-ı mürekkep; “iktidârî”, “ta'cîlî”, “ta'mîmî” isimleriyle üç kısma ayrılmıştır. “İktidârî” yazabilmek, söyleyebilmek; “ta'cîlî” yazıvermek, söyleyivermek örnekleriyle verilmiştir. “Ta'mîmî” ise “Bir maşdarın, isimler ve şifatlar ile tereküb eden şüretleridir.” denilerek üç vecihle yapıldığı aşağıdaki şekliyle belirtilmiştir:

1. Bir masdar-ı basît ile kelimât-ı Arabiyye ve Fârisiyye veyâhût Türkçe sıfatların ve isimlerin birleşmesiyle kurulan masdarlar (câhil kalmak, aç kalmak) gibi.

2. Etmek, eylemek, kılmak, yapmak, olmak, buyurmak masdarlarıyla kurulan masdarlar, bunlara amm denir, memnûn etmek, ferâmûş buyurmak gibi.

3. -miş edâtı ilâve edildikten sonra olmak masdarıyla kurulan masdarlar, söylemiş olmak gibi (s. 57-58).

Kitapta masâdir-ı Arabiyyedeki “sülâsi mücerred”, “rübâ'î mücerred”, “sülâsi mezîd-i fih” ve “rübâ'î mezîd-i fih” gibi konulardan bahsedilmemiştir, bunların Osmanlı lisanında kullanıp kullanılmadığı üzerinde durulmamıştır. Masâdir-ı Fârisiyye ise Fârisî masdar-ı asliyyelerin Osmanlı lisanında katiyen kullanılmadığı görülmektedir. Bu kitapta rüştiyye ve idadîlerde okutulan bu Osmanlı dilinde kullanılmayan Fârisî kuralların anlatılması gereksiz bulunmuş olabilir. Ortaokul ve lise seviyesindeki öğrenciyi gereksiz bilgilerle meşgul etmek hem öğrenciyi sıkacak hem de asıl öğrenmesi gereken konudan uzaklaşmasına sebep olacaktır diye de düşünülebilir.

“Mastar” konusu anlatıldıktan sonra eserin **on beşinci dersinde “Hâlat-i İsim”** ele alınmıştır. İsimler “mücerred” ve “mürekkep” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Arada Osmanlı dilinde kullanılan Arapça ve Farsça bazı hâl edâtları da ele alınmıştır (s. 61).

Kitapta: “*Kendisine hiçbir edât ilâve olunmayanlardır: Mekteb, kağıd, kalem gibi*”. Şeklinde mücerred isimler tanımlandıktan sonra: “*Mücerred isimler; edâtı mef'ûl, edât-ı izâfe, zamîr-i izâfe, zamîr-i izâfe-i basît veya istîfhâm ile isim mürrekkeb hâline gelirler.*” denilerek mürekkep isimlerden bahsedilmiştir ve mef'ûl edâtları altıya ayrılmıştır. Bunlar:

1. Mef'ûlünbih: (-i), (-yi) ilâvesiyle yapılır. İki ünlü arasında giren -y- koruyucu ünsüzünün eklendiği görülmektedir.

2. Mef'ûlünileyh: -a, -ya ilâvesiyle yapılır.

3. Mef'ûlünfih: -da ilâvesiyle, Arabî kelimelerin başına (fi) edâtı, Fârisî kelimelerin başına (-der) edâtı getirilmesiyle yapılır.

4. Mef'ûlünminhü: -dan ilâvesiyle yapılır. Arabî kelimelerin başına (min, an) edâtı ve Fârisî kelimelerin başına (ez) edâtı ilâvesiyle yapılır.

5. Mef'ûlünma'ah: İle edâtı ilâvesiyle Arabî ve Farsî isimlerinin başına (b, ba, ma) edâtları getirilmesiyle yapılır: bitevfikihi te'âlâ, biemri nezâreti pinâhi gibi.

6. Mef'ûlünleh: İçin edâtı ilâvesiyle yapılır, Arapçada (lieclî), Farsçada ise (beray) edâtlarının kullanıldığı belirtilmiştir (s. 62-63-64).

Eserin **on altıncı dersinde** ise “**İzâfet Edâtları**”ndan bahsedilmiştir. Bildiğimiz “muzâfun ileyh” ve “muzafun edâtları”dır. “Zamîr-i izâfî” ilâvesinden sonra isimlerin isim hâlleriyle çekimleri tablo şeklinde verilmiştir (s. 65-66-67-68). “Zamîr-i izâfî-i basîtin “muhâtablar”da (-ñ) “gâ’ibler”de de (-n) ile yazıldığı belirtilerek *Seniñ kitabın, onun kitabı* gibi tamlamalar örnek olarak verilmiştir (s. 69).

Eserin **on yedinci dersinde** soru isimleri yapmak üzere kullanılan “**Edât-ı İstifhâm**”dan bahsedilmiştir. Edât-ı istifhâm “mI” edatıdır. Bir şeyi soru (sormak) için kullanıldığı söylenerek bol örneklerle ve ayrı ayrı tablolar hâlinde açıklanmıştır (s. 70). Bu etkin daima düz vokal taşıdığı görülmektedir. Telaffuzları ve yazılmaları zor olduğundan dolayı masdar-ı aslînin, mef'ûlünbih ve mef'ûlünileyh şekilleri ve masdar-ı te'kîdinin muzâfun ileyh ve muzâf heyetleri yerine masdar-ı tahfîfi kullanıldığına dikkat çekmiştir (s. 71). İsimler gibi zamir, ism-i işaret, mübhemat ve sıfat ve masdarların da mürekkep hâllerinin kurulabileceği bol örneklerle belirtilmiştir (s. 70).

Eserin **on sekizinci dersinde** “**Fi’il**” şu şekilde tanımlanmıştır: “*Vâki^c olan bir hades beyân eden kelimelerdir: Okudu, yazmış, yazacak, okuyor gibi*” (s. 75). Genel olarak zaman: “Zamân-ı mâzî”, “zamân-ı hâl”, “zamân-ı müstakbel” olmak üzere üç kısma ayrılmıştır (s. 75). Fiiller; “i’âne”, “zâtîyye”, “rabtîyye”, “sıla”, “fer’îyye” olmak üzere beşe ayrılmıştır (s. 76). Çekimde şahıslar “müfred-i mütekellim”, “cem-i mütekellim”, “müfred-i muhâtap”, “cem’-i muhâtap”, “müfred-i gâ’ib”, “cem-i gâ’ib” başlıkları altında toplanmıştır. Ef’âl-i i’âne: “İsim, sıfat, kinâyât ve ef’âl-ı sâ’ireye ilâve olunan yardımcı fi’illerdir.” şeklinde tanımlanmıştır (s. 76). “Ef’âl-ı i’âne”, “sîga-i ihbâriyye”, “sîga-i hikâye”, “sîga-i rivâyet”, “sîga-i şartîyye” konuları örnekler verilerek işlenmiştir (s. 76-77). “Ef’âl-i i’ânenin menfisi” ayrı ayrı tablolar hâlinde örneklerle verilmiştir (s. 78-79). Ardından “ef’âl-i i’ânenin istifham (soru) kalıpları” üzerine de ayrı ayrı tablolar hâlinde örnekler verilmiştir (s. 80). Daha sonra “var-yok” kelimelerinin çekiminde son sesin ünlü ile başlayan ekler gelince ğ’ye dönüştüğü örneklendirilmiştir. Örneğin: “*Yoğum, yoğuz.*” Ayrıca bu kelimelerin fiiller gibi bir haber bildirdiği ancak bir zamana bağlı olmadığı için “*ef’âl-i nâkısa*” olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir. Daha sonra “ef’âl-i i’âne” ile kullanımlarına olumsuz ve soru şekillerine yer verilmiştir (s. 80-81). “Masdar-ı aslînin mef’ûlünfihleri” ve “masdar-ı tahfîfi mef’ûlünfih heyetleri” “ef’âl-i i’âne” ile kullanım şekillerine de değinilmiştir (s. 82).

Eserin **on dokuzuncu dersinde** “**Ef’âl-i Zâtîyye**”den bahsedilmiştir. Basit ve mürekkep olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. “Ef’âl-i zâtîyye-i bâsita”; “asliyye”, “hikâye”, “rivâyet”, “şartîyye” olmak üzere dörde ayrılmıştır (s. 84). “Ef’âl-i bâsita-i asliyye” altında “mâzî-i şühûdî”, “mâzî-i naklî”, “hâl”, “müstakbel”, “muzârî”, “vücûbî”, “iltizamî”, “emir”, isimleriyle sekiz çeşit olarak ele alınmıştır (s. 84). Burada da ünlü ile

biten fiil ile gelecek zaman eki olan (-AcAk) kullanıldığında araya /y/ ünsüzünün girdiği ile ilgili kuralın verilmediği görülmektedir. Ayrıca geniş zaman eki ile çekimlenen fiillerin ünlü uyumlarına girdiği ile ilgili bilgiler de verilmiştir ve onların ikili şekilleri bir arada kullanışıyla ilgili bilgilere örneklerle yer verilmiştir. Örneğin: “*Olur, olur; gelir, gelür.*”.

“Mâzî” iki şekilde ele alınmıştır, “mâzî-i şühûdî”, “mâzî-i naklî”. “Fi’il-i hâl”, “fi’il-i müstakbel”, “fi’il-i muzârî”, “fi’il-i vücûbî”, “fi’il-i iltizâmî” hakkında yazar çok detaylı örneklemelerde bulunmuştur. Her biri için ayrı ayrı tablolar hâlinde örnekler vermiştir. Gerek olumlu gerekse olumsuz sîgalar örneklerle işlenmiştir (s. 84-85-86-87-88-89). Ardından “emir” sîgasından bahsedilmiştir. Emr-i gâ’ib’in ve emr-i muhâtab’ın müsbet ve menfisi konusu örneklerle ele alınmıştır (s. 89-90-91). Fiiller konusuna genel hatlarıyla baktığımızda hem anlatım açısından hem de konu başlıkları açısından günümüz dil bilgisi kurallarına çok yakın olduğu görülmektedir.

Eserin yirminci dersinde “**Ef’âl-i Asliyenin İstifham Suretleri**” başlığıyla Ef’âl-i asliyenin soru şekilleri ve hangi sîgalarda soru edatının sonda gelebildiği açıklanmıştır (s. 92-93-94).

Yirmi birinci derste “Ef’âl-i Hikâye” başlığı altında “hikâye-i mâzî-i şühûdî”, “hikâye-i mâzî-i naklî”, “hikâye-i hâl”, “hikâye-i muzârî”, “hikâye-i vücûbî”, “hikâye-i iltizâmî”nin soru ve olumsuz şekillerine bolca örneklerle yer verilmiştir (s. 95-96-97-98-99).

Eserin **yirmi ikinci dersinde “Ef’âl-i Rivâye”** başlığı altında “rivâyet-i mâzî-i naklî”, “rivâyet-i hâl”, “rivâyet-i müstakbel”, “rivâyet-i muzârî”, “rivâyet-i vücûbî”, “rivâyet-i iltizâmî” konuları ele alınmıştır. Bu konuların müsbet (olumlu), menfi (olumsuz) ve soru şekilleri ayrı ayrı örneklerle izah edilmiştir (s. 99-100-101).

Eserin **yirmi üçüncü dersinde “Ef’âl-i Şartîyye”** ele alınmıştır. “Mâzî-i şühûdî-i şartî”, “mâzî-i naklî-i şartî”, “hâl-i şartî”, “müstakbel-i şartî”, “muzârî-i şartî”, “vücûbî-i şartî”, “iltizâmî-i şartî” konu kalıpları yine ayrı ayrı maddeler altında örneklendirilmiştir (s. 102-103-104).

Yirmi dördüncü derste “Ef’âl-i Mürekkebe” başlığıyla “ef’âl-i mürekkebe”; “iktidârî”, “ta’cîlî”, “ta’mîmî” olmak üzere üçe ayrılmıştır. “Masdar-ı iktidârî”; “aslî”, “hikâye”, “rivâyet” ve “şartî” olmak üzere dörde ayrılmıştır. Bu maddelerinin “mâzî”, “mâzî-i naklî”, “hâl”, “müstakbel”, “muzârî”, “vücûbî”, “iltizâmî” kalıpları yine ayrı ayrı maddeler altında örneklendirilmiştir. Bu örneklerde hem “müsbet” hem de “menfi” kalıpları üzerinde durulmuştur. İktidari fiilin emir sîgaları olmadığı, rivâyet iktidârînin mâzî-i şühûdî kalıbı olmadığı ve iktidârî-i şartînin soru sîgalarının olmadığı belirtilmiştir (s. 105-106-107).

Eserin **yirmi beşinci ve yirmi altıncı dersinde “fi’il-i ta’cîlî ve fi’il-i ta’mîmî”** konuları da aynı usulle anlatılmıştır (s. 108-109-110-111-112).

Eserin **yirmi yedinci dersinde “Ef’âl-i Rabtiyye”** de işlenmiştir. Ef’âl-i rabtiyye: “*Kelimeleri birbirine rabt eden fi’illerdir.*” (s. 114) denilerek açıklanmış ve beş madde hâlinde ele alınmıştır. Bunlardan:

1. Sîga-i atfîyye: Nihâyeti sâkin olan mâdde-i asliyyeye “-up” müteharrik olanlara “-yup” ilâvesiyle teşkil olunur. Bu ekin hep yuvarlak vokalle yazıldığı görülmüştür.

Mâdde-i asliyye: Yaz-

Sîga-ı atfîyye-i müsbet: Yazup

Sîga-ı atfîyye-i menfî: Yazmayup gibi (s. 114).

2. Sîga-i devâmiyye: Bir işiñ devâm hâlini bildirir (s. 114). Üç çeşide ayrılmıştır:

a. Mâzî-i şühûdî-i cem'-i mütekellimin nihâyetine “-ca” edâtı ilâvesiyle yapılan kelimeler: Yazdıka, yazmadıkca gibi.

b. Fi'il-i iltizâmî-i müfred-i gâ'ibiniñ nihâyetine hafif harekeli kelimelerde “-rek”, sakil harekeli kelimelerde “-rak” ilâvesiyle yapılan kelimeler: Yazarak, yazmayarak, söyleyerek, söylemeyerek gibi.

c. Fi'il-i iltizâmî-i müfred-i gâ'ibinin tekerrüründen yapılan sîgadır: Yaza yaza gitti gibi. Muzârî' veya müstakbel sîgalarınınñ nihâyetine -iken edâtı ilâve olunursa sîga-ı devamiyye olur: Yazar iken, söyleyecek iken gibi (s. 115).

3. Sîga-ı ta'kîbiyye: Hafif mâdde-i asliyyelerin nihâyetine (-icek) sakillere (-ıcak) ilâvesiyle yapılır. Gelecek, olacak gibi. Bir muzârî' fi'iliñ müsbet ve menfileri birleştiği hâlde yine sîga-ı ta'kîbiyye olur: Yazar yazmaz, gider gitmez gibi.” (s. 116)

4. Sîga-ı ibtidâiyye: Fi'il-i iltizâmî-i müfred-i gâ'ibi nihâyetine “-li, -li beri, -liden beri” lafızları ilâvesiyle yapılır:

Yazalı, yazalı beri, yazalıdan beri

Yazmayalı, yazmayalı beri, yazmayalıdan beri.

Ardından “sîga-ı ibtidâiyye”nin diğer üç şeklinden bahsedilmiştir: 1. Nehy-i hâzırın nihâyetine “-den” edâtı ilâvesiyle elde edilir: Yazmadan gibi. 2. Muzârî'-i menfînin nihâyetine “-den” edâtı ilâve olunup “evvel” yahud “mukaddem” lafızlarıyla yapılır: Yazmadan evvel. 3. Masdar-ı aslînin nihâyetine “-sizin” edâtının ilâvesiyle yapılır: Yazmaksızın gibi (s. 116-117).

5. Sîga-ı intihâiyye: Nihâyeti sakin olan mâdde-i asliyyelere “-nca” müteharrik olanlara “-ince” ilâvesiyle yapılır: Yazınca, söyleyince gibi (s. 117). “-inca/ince” den sonra “-ya kadar” “-ya değin”, “-ya dek” edatları kullanabileceği belirtilmiştir. Gelinceye kadar, gelinceye değin, gelinceye dek gibi.

Ardından sîga-ı intihâiyye yapmak üzere iki yol daha açıklanmıştır. Bunlar:

1. Sîga-ı sılaya “gibi” ve ef'âl-i zâtiyyenin nihâyetine “bile” lafızları ilâvesiyle: Yazdı bile, geldiği gibi durmadı gitti gibi (s. 112).

2. Mâzî-i şühûdî-i cem-i mütekellimin nihâyetine “den” edâtı ilâvesiyle: Yazdıktan sonra gibi (s. 118).

Bol örneklerle ve gayet anlaşılır bir dil kullanılarak anlatılmıştır. İçeriğin maddeler hâlinde bölünmüş olması ise konunun kavratılması adına çok yararlı olmuştur.

Yirmi sekizinci derste “Ef’âl-i Sıla” açıklanmıştır. Ef’âl-i sıla: “ef’âl-ı rabtiye gibi kelimeleri rabt eden ve bazen isim, sıfat ve maşdar makamında olan fi’illerdir.” şeklinde tanımlanmıştır. “Ef’âl-i sıla-i mâzî” ve “sıla-ı müstakbel” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Her ikisi için ayrı ayrı tablolar hâlinde örnekler verilmiştir. Gerek olumlu gerekse olumsuz örnekler gösterilmiştir (s. 119-120-121-122).

Eserin **yirmi dokuzuncu dersinde ise “Ef’âl-i Fer’iyye”**ye yer verilmiştir. Ef’âl-i fer’iyye: “İsm-i fâ’il”, “ism-i mef’ûl”, “mübalağa-yı ism-i fâ’il”, “sıfat-ı müşebbehe” kısımlarından oluşmaktadır (s. 123). Eserde “ism-i fâ’il”, “ism-i mef’ûl”, “mübalağa-yı fâ’il” ve “sıfat-ı müşebbehe” şu şekilde tanımlanıp örneklendirilmiştir. İsm-i fâ’il: “Bir işin fa’ilini bildiren kelimedir. Yazan adam gibi” (s. 124). İsm-i fâ’ilin iki sığası belirtilmiştir. Bunlar:

1. Bir masdar-ı ma’lûmun haffif mâdde-i asliyesine “-en”, sakil olanlarına “-an” ilâvesiyle yapılan: Gör-, gören, sonu müteharrik olan ve olumsuz olanlara “-en” ve “-an” den önce “y” ilâvesiyle: Söyleyen, söylemeyen gibi.

2. Mâdde-i asliyelerin nihayeti müteharrik olanlarına “-yıcı”, sakinlerine “-ici” ilâvesiyle yapılan: Sürücü gibi.

“İsm-i mef’ûl: fâ’ilin işi kendisine te’sîr eden kelimedir: Yazılan kitap, kırılan kalem gibi” (s. 124). “İsm-i mef’ûl” “ism-i fâ’il”in kâ’idesi vecihle kurulur ancak “ism-i mef’ûl” “ef’âl-i meçhûle”den yapılıdır. İsm-i fâ’il: Bulan, “ism-i mef’ûl”: Bulunan gibi. “İsm-i fâ’il” ve “ism-i mef’ûller”in her ikisinin de masdar-ı mürekkepten yapıldığı ve sıfatlar gibi “mef’ûl” ve “izafet hâlleri” alabildiği örneklendirilmiştir (s. 125).

Eserin **otuzuncu dersinde ef’âl-i fer’iyyenin “Mübalağa-yı İsm-i Fâ’il” ve “Sıfat-ı Müşebbehe”** kısımlarına devam edilmiştir (s. 126). Mübalağa-i ism-i fâ’il: Ziyadelik manası veren fi’ilden müştek kelimedir. Bazı mâdde-i asliyelerin haffiflerine “-ken”, sakillerine “-kan, -gan” lafızlarının ilâvesiyle yapılır: İşitken, utangan, çalışkan gibi (s. 126). Ayrıca “-gec, -gıc” lafızlarıyla da “mübalağa-yı ism-i fâ’il” olabileceği de örnekler ile belirtilmiştir sözgeç, dalgıç gibi (s. 127).

Sıfat-ı müşebbehe: “Sıfatlar gibi bir şeyin hâlini bildiren kelimelerdir.” Bunların bir kısmı “ism-i fâ’il”, diğer kısmı ise “ism-i mef’ûl” manasını verdiği belirtilmiştir (s. 127). “İsm-i fâ’il” manasını veren sıfat-ı müşebbeheler: “Mâdde-i asliyye” “sakîl” olup birinci harfin harekesi “zamme” olursa “-ğun” eğer “fetha” veya “kesre” olursa “-ğın” ilâvesiyle teşkil olunur: dur- durgun, kız- kızgın (s. 127). “Mâdde-i asliyye” “hafif” herekeli olupta birinci harfin harekesi “zamme” olursa (-gün) “fetha” veya “kesra” olursa “-kin” ilâvesiyle teşkil olunur: Üz- üzgün, piş- pişkin gibi. “İsm-i mef’ûl” manasını veren sıfat-ı müşebbeheler: “Mâdde-i asliyye sakil herekeli olupta birinci harfin kelimesi zamme olursa (-uk) fetha veya kesre olursa (-ik) ilâvesiyle teşkil olunur: Uyu: uyuk, karış: karışık gibi. “Mâdde-i asliyye hafif herekeli olupta birinci harfin harekesi zamme olursa (-ük) fetha veya kesra olursa (-ik) ilâvesiyle teşkil olunur: Çöz- çözü, ez-: ezik gibi. Mâdde-i asliyyenin nihayeti “müteharrik” olursa hareke harfleri silinir: Çürümek: Çürük, köşemek: Köşek gibi (s. 128). Ayrıca sıfat-ı müşebbehenin başka bir türünden bahsedilmiştir: Nihayeti müteharrik olan mâdde-i asliyyeye “-lı” ve nihayeti sakil olan

mâdde-i asliyyeye “-ılı” ilâvesiyle yapılabildiği izah edilmiştir: Sayılı, tartılı gibi (s. 128). Arapça ve Farsça ef’âl-i feriiyelerinden bahsetmemiştir.

Eserin son dersi **otuz birinci ders “Edevât”** konusuna ayrılmıştır. Eserde edevât; “hâliyye”, “zamaniyye”, “mekâniyye”, “nidâ” olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. “Edevât” bahsinde tek tek her bir sözcük ele alınmış, ayrıca Osmanlıcada kullanılan bazı Arapça ve Farsça edevattan da söz edilmiştir. Bunlar: Artık, iken, için, ile, imdi, ancak, evvel, ama, eger, egerçi, ez, illâ (illâki), âsâ, ilâ, eñ, ba, be, bî, ber, beray, bilâ, bigayir, ba’zı, ba’zen, bâri, belki, başka, berâber, birle, binâen-binâenaleyh, bunca, biri, bile, be, behey, pek, tek, ta, t, -cik, -cık, -cegiz, -cagız, -cağın, -ca, -cileyin, -cek, -cak, ce, hâlâ, hatta, -den, diğer, dahi, daha, degil, -den dolayı, -den ötürü, de, dek, der, diye, zîra, zar, -siz, -sizin -stan, şol, şöyle, şöyle ki, şayet, şayet ki, sanki, tıbkı, topu, âdetâ, alâ, an, gâyet, gâliba, gayır, -den gayrı, farâzen, bi’lfarz, fi, fakat, kadar, ke, keşki, gibi, keenne, gerek, gereği gibi, gûya, gûya ki, göre, ki, -li/lü, -lik/-lık, lakin, lî, lieclî, ma’ada, mâdemki, meger, ma’a, misl, misli, meselâ, nitekim, na, nice, ve, veş, velev, î, ya, yahûd, yaña, yâni, yalñız, yine, yoksa, henüz, hemen, hem, hem de, hep, her, hiç, hele; (zaman bildirenler) erken, geç, dün, yarın, ertesi, sonra, bundan böyle, vakit, bu vakit, demin, dâ’ima, şimdi, gâh, gâh be gâh, soñ, soñunda, birazdan, öteden beri, ba’d, ba’dehu, ba’dezin, ba’dema; (mekan bildirenler) ard, aşağı, alt, öte, orta, uzak, üzere, üst, içeri, ön, irak, ileri, beri, doğru, dışarı, karşı, geri, nere, yan, yakın, yukarı; (nida bildirenler) â, çok şey, acâyib, va, ay, haşa, aşla, hayır, arş, haydi, yallah, ha, sakın, sakın ha, Hani, hani ya, inşallah, âh, of, vah, vay, ay, aman, aferin, oh, hah, maşallah, ey, hey, ya, yahu, vâveyl, vâesefâ, evet, hayhay, eyvallah, elbet, elbette, hayfa, ayva, yazık, dirigâ (s. 129-146).

Görüldüğü üzere yazar, “edevât” bahsine çok geniş bir yer ayırmıştır. Zikri geçen her bir sözcüğün gerek hangi dilden alınmış olduğu gerekse de farklı kullanım şekillerini en ince ayrıntılarına varana kadar anlatmıştır. Eserin son bölümünde “tahlîl-i ibâre” kısmı yer almaktadır. Bu kısımda kitabın bütünüyle ilgili olarak konuların ayrıntılı bir şekilde daha iyi kavranması amacıyla özenle seçilen cümlelerin tahlili yapılmıştır (s. 146-147-148-149-150). Eserin son sayfasında hata ve sevab cedveline (tablo) yer verilmiştir. Eserde yanlış yazılan kelimeler doğru yazılışı ve bulunduğu sayfa belirtilmiştir (s. 151).

Sıdkı'nın bu eserinin rüşdiyelerde okutulması tavsiye edilmiştir. Kitabın boyutları, yazı puntosu ve kâğıdın kenar boşlukları biçim açısından uygundur. Eserde kullanılan yazı puntosu 12 puntoya yakındır. Eserde konuların işleniş şekli de okuyucu açısından kolaylık sağlamaktadır. Öncelikle istenen kavramın tanımı yapılmıştır. Alt başlıklara ayrılacaksa maddeler hâlinde sıralanmıştır. Bu da konuyu takip etmek ve anlatmakta kolaylık sağlamaktadır. Her konunun sonuna örnekler konulmuştur. Bu örnekler sayı itibarıyla yeterlidir. Ayrıca her ünite sonunda verilen sorular, konunun tekrarı yapılacak şekilde verilmiştir. Eserde biçim açısından zenginlik kazandıran bir diğer unsur ise tablo şeklinde veya maddeler hâlinde anlatımın ve örneklendirmelerin bol olmasıdır. Bu özellik anlatılan konunun göz ile takibinde çok ciddi bir kolaylık sağlamıştır.

Tanzimat Döneminde kaleme alınan gramer çalışmalarının çoğuna genel olarak bakacak olursak, konu, terim ve işleyiş bakımından birbirleriyle tam olarak örtüşme bulunmadığı görülmektedir. Önceki yıllarda yazılmış dil bilgisi kitaplarında birçok terim ortak kullanılmıştır. Örneğin; “fi’il”, “şart”, “sıfat”, “zarf”, “mâzî”, “emir”, “sîga”,

“ma'lûm”, “meçhûl”, “harf”, “iktidârî”, “edât”, “hâl”, “mutava'at” gibi terimler neredeyse bütün kaynaklarda kullanılmıştır. İncelenen eserin barındırdığı terimler gerek nicelik gerekse nitelik olarak dönemin terimleri açısından birbirine benzemektedir. Örneğin; “geniş zaman” için “muzârî” terimi kullanılmış ve bu zamanın basit ve birleşik çekimleri belirtmiştir. Ancak değişik terim kullanımına bir örnek verecek olursak Manastırlı Mehmet Rıfat'ın *Mükemmel Osmanlı Sarfı* eserinde ve Raşit'in *Külliyat* adlı eserinde kalıplaşmış birleşik fiil için “masdar-ı ta'lîmî” terimi kullanılırken Ömer Sıdkı'nın eserinde “masdar-ı ta'mîmî” terimi kullanılmıştır. Abdurrahman Fevzi Efendi *Mıkyasü'l-Lisân* adlı eserinde kendine özgü, terimlerin işlevlerine bakarak bir isimlendirme biçimi kullanmıştır. Örneğin, Ömer Sıdkı eserinde ve dönemin eserlerinin çoğunda da belirli ve belirsiz geçmiş zaman için “mâzî-i şühûdî ve mâzî-i naklî” terimini kullanırken *Mıkyasü'l-Lisân* “mâzî-i mahsûsu'n-nisbe” ve “mâzî-i menkûlun-nisbe” terimini kullanmaktadır. Ömer Sıdkı, eserini Ahmet Rasim'in *Amelî ve Nazarî Ta'lim-i Lisân-ı Osmânî* eseri ve Mihri'nin *Mutavvel Sarf-ı Osmânî*'si gibi sade ve net bir şekilde anlatmıştır. Ayrıca bütün kaynaklar ya Arapça ya da Farsça veyahut Hüseyin Cahit'in eserinde olduğu gibi Fransız gramerinin üslubundan etkilenmiştir (Elhabib Abdallah, 2016, s. 186-188).

SONUÇ

İletişimin vazgeçilmez ögesi, kültür ve medeniyetin önemli bir unsuru olan dil, milletlerin hayatındaki en önemli vasıtalandır. Dünya dilleri arasında ise Türkçenin uzun bir geçmişe sahip olması ve geniş coğrafya içinde yer alması dikkate değer bir dil olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Türkçesi, Türkçenin 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Arapça ve Farsçadan etkilenmiş, Osmanlı Devleti'nin genelinde kullanılmış olan Türk dili şeklinde tanımlanır. Dilin isminin, günümüze kadar bilim adamları tarafından en uzun tartışılan konulardan olduğu bilinmektedir. II. Mahmut döneminde açılan rüştiyeler ve maarif mekteplerinde Türkçenin bir öğretim dersi olarak okutulmaya başlandığı görülmektedir. Görüldüğü üzere Türkçenin öğretimine Kaşgarlı Mahmut'tan bugüne dek, planlı ve programlı bir şekilde ancak Tanzimat'tan sonra başlanmıştır. Bu dönemde eğitimin hemen hemen her konusuyla ilgilenen *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* yayımlanmıştır. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devleti'nde yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla zamanın dilcileri ve eğitimcileri tarafından hazırlanan sarf ve nahiv kitapları kullanılarak Türkçe öğretiminin hız kazandığı görülmektedir. Ancak dört temel dil becerisi konularından çok dil bilgisi konularına odaklanılmıştır.

Zamanlı Türkçeye verilen önemle birlikte Türkçe üzerine çalışmalar da artmıştır. Ancak gramerlerin bazıları Arapça ve Farsça etkisi altında kalırken bazıları ise Batı gramerlerinin etkisi altında yazılmış ve yayımlanmıştır.

- Ömer Sıdkı'nın eseri askerî rüştiyelerde okutulması hedefiyle yazılmış dil bilgisi kitaplarından biridir.

- Bu dönemde rastlanan problemlerden biri de bir kuralın, birden fazla terimle gösterilmesidir. Örneğin kalıplaşmış birleşik fiil için hem “fi'il-i ta'mîmî” hem de “fi'il-i

ta'limî" kullanılması ve "-ş" veya "-yış" ile yapılan mastarlara hem "hâsıl-ı masdar" hem de "masdar-ı nevi" terimlerinin kullanılmasıdır.

- "Sıfat-ı te'kidîye" bahsinde "p, m, z, s" harfleriyle yapılan pekiştirme sıfatları, günümüz dil bilgisi kurallarıyla kıyaslama yapılırken "r" pekiştirme sesinden bahsedilmemesi dikkati çeken konulardandır. Ömer Sıdkı eserinde yalnız "p, s, m" pekiştirme seslerini ele almıştır.

- "Fiiller" konusuna genel hatlarıyla bakınca hem anlatım açısından hem de konu başlıkları açısından günümüz dil bilgisi anlatımlarını çok yakın olduğu görülmüştür. Ömer Sıdkı fiil çekimine 1. Tekil şahısla başlamıştır.

- Üslup bakımından Ömer Sıdkı kitabında geleneksel bir yöntem kullanmıştır. Kolaydan zora gidilmiştir ve görüldüğü üzere sadece kendi örneklerini kullanmıştır.

- Cümle ve söz yapma yollarına Ömer Sıdkı'nın eserinde yer verilmemiştir.

Yapılan çalışmayla Ömer Sıdkı'nın *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî* eseriyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. 1315/1896 yılında yazılan eserde sarf konusunun ne şekilde değerlendirildiği belirtilmiştir. Dil bilgisi yanında, Türkçe eğitimi açısından önemli olan okuma, yazma, konuşma becerilerine de değinilmiştir. Örneğin: Türkçe kelimelerde bulunmayan se (ث), sad (ص) gibi harflerin ne ile yazılacağı belirtilmiştir. Okuma eğitimi ile ilgili ise Türkçe olmayan harflerin hangi seda ile karşılanabileceği üzerinde durulmuştur. Mesela, Türkçe kelimelerde zel, zı (ظ, ذ) harfleri ve bu harflere tekabül eden sesler yoktur. Başka dillerden geçen bu sedayı vermek üzere yalnız (ج) harfi kullanılır. Bu eser, dönemdeki askerî rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulduğu için okulların seviyelerine göre kolaydan zora doğru bir yöntemle oluşturulmuştur.

Dönemin dil bilgisi konusuna ait diğer kitaplarla karşılaştırma yapılırsa, bu eserde Arapça ve Farsça dil bilgisinden çok, Türkçe dil bilgisi üzerinde durulmuştur. Örneğin, Arapçadaki "cem'-i sâlim" ve "cem'-i mükesser" konuları, Arapçadaki ve Farsçadaki "keyfîyyet" isimlerin müzekker "eril" ve müennes "dişil" sınıflandırılması, Arapçanın mekân isimlerinin vezinleri, Arapça ve Farsça zamirlerin lisan-ı Osmânîde kullanıp kullanılmadığı, Farsça ve Arapçadaki mübhemâtın Osmanlı lisanında bazı istisnalar dışında kullanıp kullanılmadığı, Arapça ism-i mensûpların vezinleri, Arapçada "lazım" bir fiilin belli vezinlere sokularak "müte'addî" bir fiil hâline nasıl getirilebileceği, Arapça ve Farsça "ef'âl-i ferîyyeleri", masâdir-ı Arabiyyedeki "sülâsi-i mücerred", "rübâ'î-i mücerred", "sülasî-i mezidünfih" ve "rubâ'î-i mezidünfih" konuları, Farsça isimlerin nasıl çoğul yapılabileceği gibi konular üzerinde durulmamıştır.

Türkçeye ait olmayan unsurların dil bilgisi açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusuna az da olsa değinilmiştir. Örneğin: Arabî ve Fârsî kelimeler tekrar (-ler) edâtıyla çoğul yapılamazlar, masârifler demek caiz değildir. Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen ve bu eserde bahsedilen bazı konular ise Farsça mekân isimlerinin ekleri, Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen sayıları, Farsça ve Arapçadaki "sıfat-ı kıyâsiyye" yapmak için kullanılan ekler, Farsçanın "ism-i mensûpları", Arapça ve Farsça bazı hâl edatları gibi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen kelimelerin atılması, yerlerine Türkçe kökenli kelimeler getirilmesiyle dilin Türkçeleştirmesine çabalanmıştır.

Böylece bu eserd yer alan terimlerin çoğu, günümüz ana dil eğitim-öğretimi alanında farklı olarak adlandırılmaktadır. Bu Türkçeleştirme çabalarına rağmen “cümle”, “edât”, “fi'il”, “harf”, “hece”, “isim”, “masdar”, “kelime”, “sıfat”, “zamir”, “zarf” terimleri ise bugünkü terminolojide aynen kullanılmıştır. Arap ve Fars dili kurallarına göre tamlamalarla yapılan terimler ise Türkçenin dil bilgisi kurallarına uydurularak düzenlenmiştir

Ömer Sıdkı'nın *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî* eserinin kuralların tanımlanmasının ardından örnekler açıklanmış ve etkinliklerle konunun anlaşılabilmesi ve pekiştirilmesi için verilen örneklerle her açıdan olmasa da geleneksel yaklaşımla yazılmış bir dil bilgisi kitabı olduğu görülmektedir. Bu yöntemde öğrenci bilgiyi araştırma, keşfetme ve sezdirme yerine sözlü bilgilere ve ezberleme yöntemi üzerine yoğun bir şekilde durulmuştur. Diğer taraftan konular basitten karmaşığa doğru ele alınmıştır.

İçerik açısından değerlendirildiğinde eserin o dönemin şartları ve imkânları doğrultusunda rüştüye öğrencilerinin yaş grubuna uygun olduğu görülmektedir. Yazar, kitapta dil bilgisi kurallarını tanımlarken Türk dilinin kendi terimlerinden çok Arapça terimlerle açıklamıştır bu yüzden öğrencilere kendi dil bilgisi kurallarını başka bir dilin terimleriyle öğretilmesinin zor ve kafa karıştırıcı olabileceği düşünülmektedir. Yine de bu eserin gramer terimleri bakımından zengin olduğu ve gramer terimleri üzerine araştırmalar hazırlayanlara faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Demirci, M. (2017). *Ahmet Rasim amelî ve nazarî ta'lim-i lisân-ı Osmânî*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Denduş, M. (2019). Ömer Sıdkı'nın mükemmel kavâ'id-i lisân-ı Osmânî adlı dil bilgisi kitabı (metin- inceleme- dizin-sözlük). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Elhabib Abdalla, S. G. (2016). Tanzimat döneminde kullanılan gramer terimleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Karabacak, E. (2002). *Bergamalı Kadri müyessiretü'l-ulûm*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maksudoğlu, M. (1990). *Arapça dil bilgisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ömer Sıdkı (1315). *Mükemmel kavâ'id-i lisân-ı Osmânî*. İstanbul: Asır Matbaası.
- Özçam, Ç. (1997). Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer çalışmaları bibliyografya denemesi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 110, 121-163.

- Sağol, G., Şahin, E. ve Yıldız, N. (2004). *Ahmet Cevat Emre Türkçe sarf ve nahiv eski lisân-ı Osmânî sarf ve nahiv*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. Çögenli, S. ve Yanık, N. H. (1999). *El-kavaninü'l-külliyeye li-zabti'l- lügat't-Türkiye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Ilgın, A. (2006). *Mehmet Sadık Üss-i Lisan-ı Türkî*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- URL1, AKARTÜRK, K. (22/12/2021). Kitâbü cevâhiri'n-nahv fî-Lugâti't-Türk dil bilgisi. Erişim tarihi: 7.12.2023, Erişim Linki: <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kitabu-cevahiri-n-nahv-fi-lugati-t-turk#:~:text=K%C4%B0T%C3%82B%C3%9C%20CEV%C3%82H%C4%B0R%C4%B0'N%2DNAHV%20F%C3%8E%20LUG%C3%82T%C4%B0'T%2DT%C3%9CRK&text=K%C3%A2%C5%9Fgarl%C4%B1%20Mahmud'un%20XI.%20y%C3%BCzy%C4%B11,%C3%BCn%2018.%20sayfas%C4%B1nda%20zikredilmektedir>
- Usta, H. İ. (1993). Türk gramer tarihinde kavâid kitaplarının yeri. *Türkoloji Dergisi*, 11(1), s. 283-299.

AN EVALUATION OF OMER SIDKI'S EXCELLENT GRAMMAR BOOK CALLED KAVAID-I LISÂN-I OSMANI

ABSTRACT

Mülazım-ı Evvel Ömer Sıdkı's work titled *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî* was written in 1315/1896 to be taught to students at Mekteb-i Rüşdiyye-i Bahriye for educational purposes. The content of the first book, published in 150 pages, is extensive. In the book, topics related to the grammar of the Ottoman language are explained in detail and in a simple style. The author's purpose in writing this work is to teach Turkish grammar in detail to students studying in military schools. With this study, the place of the work in the historical development of the Turkish language will be determined and an important reference work for the field of language teaching will be introduced. First, as much information as possible about Ömer Sıdkı was given, and then the author's other works were introduced. It is known that the author, about whom not much information can be found, has two other works other than this work examined. One of these is his works titled *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî: Nahiv 2nd Book* and the other is *Mükemmel Lisân-ı Osmânî*. Then, Ömer Sıdkı's work titled *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî* was discussed in terms of content and processing. It is seen that the work, written to be taught in military junior high schools, consists of thirty-one lessons. In the study, it was shown which topic was discussed in each chapter, how it was defined and what kind of classification was made, and at the same time, comparisons were made with other grammar books, authors and approaches written in the period. In this study, in addition to giving Ömer Sıdkı's approaches to grammar teaching from time to time, it is also revealed which topics he does not mention. It has been noticed that in the work, the author first defines the subject, then classifies it and gives examples. It was noticed that at the end of each lesson, questions related to the relevant section were created. It is seen that Ömer Sıdkı included sample analyzes under the name of 'analiz-i phrase' at the end of the work. Ömer Sıdkı, in his work titled *Mükemmel Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî*, tried to explain grammar topics with an approach from the known to the unknown, from near to far, from easy to difficult, from part to whole. It has been stated that the terms and classifications used in the work are compatible with the grammar books written before and during the period, but from time to time the author uses different terms. In the conclusion part of the study, all these inferences were given in items and an attempt was made to reach a general conclusion.

Keywords: Magnificent Grammar of Ottoman Turkish, Ömer Sıdkı, Turkish Grammar, Regulation of the Ministry of Education, foreign schools, grammatical terms.